

HILVERSUMS HISTORIE

De villa Wisseloord en zijn bewoners

door
Wilfried Pott

Wilfried Pott werd geboren in 1931 te Scheveningen. Als psycholoog richtte hij zich vooral op de begeleiding van het voortgezet onderwijs. Tot 1986 was hij directeur van de Dr. J.F. van Hengelstichting te Hilversum. Thans nog partieel werkzaam voor het individueel beroepsonderwijs. Werkte mee aan de voorbereiding van de jubileumtentoonstellingen van "Albertus Perk" over Dr. J.F. van Hengel, en over "Hilversum 1850".

In verband met genealogisch onderzoek kwam hij in contact met onderzoekers in Westfalen. De heer Jörg Wunschhofer, student scheidkunde uit Beckum (Westfalen) en zeer kundig genealoog, leverde hem gegevens over zijn voorgeslacht en verzocht de schrijver na te gaan: "ob noch etwas über Theodor Zum Gahr zu erfahren ist". Zo ontstond een soort ruilhandel in dode zielen. Deze Zum Gahr zou naar Hilversum zijn vertrokken. Over zijn lotgevallen bestonden tegenstrijdige overleveringen. Daar hij een bewoner van Wisseloord bleek, leidde dit tot een nader onderzoek over de villa Wisseloord en zijn bewoners.

Begonnen als archiefonderzoek ontstonden allengs ook goede contacten met de zeer geïnteresseerde families. Dit heeft het onderzoek zeer gestimuleerd. Uit nalatenschappen konden diverse foto's en overig materiaal worden benut. Van de gepubliceerde en andere foto's werden kopieën gemaakt, die thans ook voor het Goois Museum ter beschikking zijn. Wat Theodoor Zum Gahr betreft konden de Westfaalse en de Nederlandse gegevens als een puzzel aan elkaar worden gelegd, zodat een enigszins sluitend beeld ontstond.

De ontstaansgeschiedenis van Wisseloord kon worden opgehelderd, evenals de samenhang met de villa Hilveroord. (Hoorneboeg) In beknopte vorm geeft een schema uitsluitsel over de verwantschap van de families, die in Hilversum deze villa's hebben bewoond.

De ontginning van het gebied rond de 's-Gravelandseweg vanuit de Trompenburgh Het landgoed Wisseloord, in zijn begintijd Berg en Dallust geheten, lag aan de 's-Gravelandseweg. Het werd in 1861 gebouwd en in 1969 afgebroken.¹ De geschiedenis neemt een aanvang met wat wij thans zouden noemen de privatisering van het stuk Hilversumse heide op de plaats het Corversbos en rondom de 's-Gravelandseweg, met o.a. Wisseloord en Nimrodpark.

De Heren van de 's-Gravelandse buitens hebben in de loop van de tijd hun terreinen uitgebreid op de grond van de gemeente Hilversum.

Mathijs Straalman, burgemeester van Amsterdam, kocht 1771 Trompenburgh.

Berg en Dallust

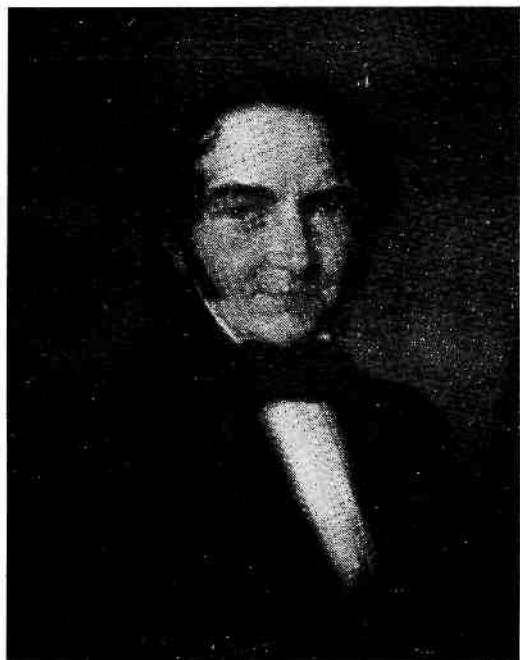
Op het terrein van het latere Wisseloord staat thans een *huizinge, geappropriëerd tot een logement, genaamd Berg en Dallust*. Het gebied, groot 77 bunders, gaat voor f 4500, via een makelaar naar de Amsterdamse koopman IJzak van den Berg.⁷ Uit een akte in 1837 blijkt, dat de Domeinen de Heren grondeigenaren IJzak van den Berg en Mr. van Bommel eraan herinneren, dat de uitgave van de gronden was geschied om deze in cultuur te brengen, geenszins om te bepoten of met hout te beplanten. Daarvoor weten de beide comparanten zich te bevrijden met het argument: *dat de Domeinen tegen de sedert meer dan 40 jaren in gebruik geraakte beplanting nimmer enig bedenking gemaakt hadden; en dat de heide voor geen andere cultuur geschikt gebleken was*. De Heren hebben dus de landerijen gekocht om tussen bossen en parken te wonen en niet om er uitsluitend landbouw te laten bedrijven.⁴ Op een kadastrale kaart uit die tijd is bij Berg en Dallust trouwens een uitgebreide tuinaanleg getekend, langs de 's-Gravelandseweg in de richting van het dorp Hilversum. Dit

wijst op een gebruik als buitenverblijf.

Op 1 aug. 1846 koop M. Anton Sinkel Berg en Dallust op een veiling van IJzak van den Berg voor f 7900.⁸ Sinkel kocht alleen het huis en de grond er om heen. Het voorste gedeelte van de opstal wordt Heerenhuizinge genoemd; het achterste gedeelte is boerderij en stal. Er is verder nog een woning van de boer met stal en schaphok, dat pas drie maanden later hoeft te worden opgeleverd.

Volgens hardnekkige overlevering zou Anton Sinkel Wisseloord hebben gebouwd, en wel rond 1835. Daarbij wordt de naam van architect van Straaten genoemd.⁹ Rond 1835 zal IJzak van den Berg, of het logement verbouwd hebben of nieuwbouw aan de bestaande boerderij gepleegd hebben. Maar dat is nog niet het later genoemde "Wisseloord".

Anton Sinkel heeft tot zijn dood in jan. 1848 slechts een jaar de tijd gehad om Berg en Dal te bouwen. Dat is een te korte periode. Niet Anton, maar zijn neef Bernhard Sinkel, die het feitelijke genot van het buiten kreeg, bouwt Wisseloord, zoals zal blijken.

M. Anton Sinkel (*1785 te Cloppenburg, †1848 te Amsterdam.) Hij verwierf een grote naam door zijn 'gelukkige ondernemingen in den manufactuurhandel'. Centraal Museum Utrecht.

Maria Agnes ten Brink. (*1787 te Ibbenbüren, †1859 Hilversoord.) Eerste huwelijk met Joseph Moormann. Tweede huwelijk met Michaël Anton Sinkel. Centraal Museum Utrecht.

Anton Sinkel

Anton Sinkel is ons bekend van de winkel van Sinkel. De familie Sinkel is een van de families, die vanuit Westfalen in Nederland vooral de textielzaken hebben gesticht. Uit Mettingen zijn afkomstig: de families Moormann, Voss, Lampe, en Brenninkmeyer; uit dezelfde streek komen ook bekende families als Dreesman, Vroom, Peek, Kreymborg.¹⁰

Deze families woonden in het gebied ten oosten van Overijssel, in het Groothertogdom Oldenburg, Noord-Münsterland en de vorstendommen Lingen en Bentheim. Vooral Lingen, waarin ook Mettingen lag, was sterk op Nederland betrokken. De Oranjes waren er tot 1702 de landsvorst en het gebied behoorde tot het bisdom Deventer. Omdat men niet toetrad tot de Unie van Utrecht is het landje niet werkelijk tot de Nederlanden gaan behoren.

Behalve de dagloners, die vanuit dat gebied vooral naar Noord-Nederland trokken waren er ook families, die een lange traditie in het handel drijven kenden, en die tamelijk welvarend waren.¹¹ Met hun grote talenkennis reisden zij de wereld af. Ook Sinkel wist waar in het buitenland voordelig kon worden ingekocht. Hij kreeg verwijten dat hij daarmee schade toebrengt aan Nederlandse leveranciers en handelaren.¹²

De families waren allen katholiek van een zelfbewust soort. De vrijgevigheid, zowel voor de minder bedeelde, als voor kerk, scholen en seminarissen, werd van grote waarde geacht. Zij zijn belangrijke financiers van de katholieke emancipatie in de 19e eeuw geworden.

Verscheidene families woonden en wonen in 't Gooi. Voor ons bestek beperken wij ons tot Sinkel, Moormann, Ten Brink en Povel.

Maria ten Brink, weduwe Moormann

De uit de katholieke enclave Cloppenburg in het hertogdom Oldenburg afkomstige Sinkel huwde in 1821 te Amsterdam op huwelijksvoorwaarden Maria Anna Agnes Ten Brink, weduwe Moormann.¹³ De niet onbemiddelde echtelieden moeten elkander al via de zakelijke relatie, die tussen de families bestond, gekend hebben. De vader van Agnes ten Brink, Jan Gerd dreef samen met een Sinkel handel, en had kantoren te Amsterdam en Sneek.¹⁴ De familie Moormann participeerde in de ondernemingen. De

Nederlandse Handelscompagnie Ten Brink had schepen in eigendom die op Indië voeren

Het eerste huwelijk van Agnes ten Brink met Joseph Moormann zal ook een zakelijke grondslag gehad hebben. Na de dood van haar man op 19 febr. 1818 te Verviers zorgde Agnes ten Brink voor een degelijke opvoeding van de kinderen. De oudste, Conrad, studeerde als arts af te Bonn en vestigde zich te Amsterdam, waar hij vroeg overleed in 1840. De andere drie kinderen van Agnes ten Brink uit haar huwelijk met Joseph Moormann gingen later in Hilversum wonen.

De koop van Wisseloord was niet het eerste optreden van Sinkel in 't Gooi. In 1836 kocht hij de heerenhuizing met boerenhuis, genaamd Hilveroord. (=Hoorneboeg)¹⁵ Later woonde daar zijn stiefdochter Elise, gehuwd met de uit Engeland afkomstige James Barge; zijn weduwe Agnes ten Brink; en weer later zijn stiefzoon Eduard Moormann. De zwagers Barge en Moormann dreven gezamenlijk handel op Indië. In 1837 kocht Sinkel verschillende kavels uit de heideverdeling van het Tweede Blok. (Egelshoek)¹⁶

Hoe Sinkel zijn verworven bezittingen gebruikte is niet bekend. Berg en Dallust heeft hij voor bewoning gekocht, niet voor grondbezit. Zelf woonde hij in Amsterdam boven de winkel aan de Nieuwendijk, tesamen met het personeel, dat eveneens voor een belangrijk deel uit noordelijk Westfalen afkomstig was. Bij de Sinkel-zaken heerste een redelijk streng regiem; chef en personeel woonden boven de zaak.¹²

Op 22 januari 1848 sterft Sinkel kinderloos. In zijn testament bepaald hij dat zijn ondernemingen tenminste 5 jaar na zijn dood zullen worden voortgezet. Hij was kennelijk bevreesd, dat de rijke ondernemingen door minder geïnteresseerde opvolgers te gelde zouden kunnen worden gemaakt.

De scheiding van de boedel bepaalde hij op 10 jaar na zijn dood. Bewindvoerders van de onderneming werden zijn neef Bernhard Bernhardszoon, zijn neef Joseph Veerkamp (uit Hopstaken afkomstig) en Anton Povel.¹⁷

Bernhard Sinkel

Bernhard Sinkel, genoemd Bernhard Bernhardszoon, verkreeg in 1856 definitief Berg en Dal, dat voor de verdeling getaxeerd was op

f 8893,19.¹⁸ Als feitelijk bezitter verrichtte hij al in 1849 aankopen van kavels van IJzak van den Berg om de buitenplaats uit te breiden.¹⁹ Berg en Dal zal voor hem zeker in het begin alleen zomerverblijf geweest zijn.

Bij de boedelscheiding is sprake van de Heerenhuizing Berg en Dal. Van een aangrenzende boerderij wordt geen gewag meer gemaakt. Vanaf 1833, toen IJzak van den Berg de huizinge kocht, tot 1856 is het buiten in waarde gelijk gebleven. Als Berg en Dal echter na het overlijden van Bernhard Sinkel wordt verkocht in 1867 dan is de waarde ineens gestegen van f 8800 op f 36100. De akte van transport maakt dit begrijpelijk, waar staat: *de hofstede Berg en Dal, ook wel genoemd Berg en Dallust met haar sedert 6 jaren gebouwde Heerenhuizing en nieuw gebouwde stalling.*²⁰ Wij kunnen dus concluderen, dat Berg en Dal, later genoemd Wisseloord, gebouwd is in 1861, en wel door Bernhard Sinkel.

Al voor de boedelscheiding begon Bernhard Sinkel met het investeren in het buiten. In de nog bestaande orangerie bevindt zich een eerste steen met de naam van Herman Sinkel, zijn tweejarig zoonje, met de datum 1 nov. 1855. Om zijn gebied uit te breiden kocht Bernhard ook het aangrenzende buitenverblijf Jachtlust aan, dat hij later weer verkocht.

Er zijn herinneringen opgeschreven over Wisseloord door Mej. Lien Stratingh Tresling, dochter van de huisarts Stratingh Tresling.²¹ Volgens haar vertrok Bernhard Sinkel iedere morgen met zijn twee zwarte paarden naar Vreeland om de trein naar Amsterdam te nemen. Zeker tot 1862 is hij echter ingeschreven gebleven in het bevolkingsregister van Amsterdam, waar hij aan de Herengracht woonde. Volgens Lien Tresling had Bernhard Sinkel aanvankelijk ruzie gehad met zijn oom Anton, en in armelijke omstandigheden te Parijs geleefd. Naderhand heeft men zich weer verzoend en is Bernhard de eerste vennoot geworden. Lien Tresling beschrijft Bernhard als een wilde man. Van burgemeester Gülcher had zij het verhaal, dat Bernhard met een paar vrienden te paard de stoep op ging om te paard te gaan biljarten. Bij het kadaster blijkt dat er een uitpandige biljartzaal heeft bestaan. Het verhaal is daarmee iets minder bizar.²⁰ Bernhard Sinkel liet veel bouwen en verbouwen. hoewel hij volgens zeggen erg gierig was.

In 1864 sterft Bernhard Sinkel op Berg en Dal. Een jaar eerder was ook de andere vennoot van de firma Sinkel, Joseph Veerkamp, gestorven.¹² De overgebleven vennoot Anton Povel koopt alle anderen uit en zet de zaak van Sinkel onder de oude naam voort met familieleden Povel. Anton Povel was vermoedelijk al bij de dood van Anton Sinkel de drijvende kracht geweest voor de winkels. Ook de familie Povel woonde in Hilversum. Rond 1890 woonden twee gezinnen Povel in de Veerstraat.

In 1870 was de firma Sinkel een Povel-aangelegenheid geworden. Na eerst uitgebreid te hebben ging het allengs minder goed. Men moest gaan inkrimpen. In Amsterdam werd in 1903 een gedeelte van het warenhuis verkocht en gesloopt. Van deze sloop bestaat een schilderij van Breitner. In 1901 te Utrecht en 1910 te Amsterdam volgde finale uitverkoop en sluiting van de zaken.^{22 12}

Een dochter van Bernhard Sinkel, Maria Rosalia, huwde in 1873 met Alfons Marie Povel, en werd zo weer bij de zaken van haar vader betrokken.

De weduwe van Bernhard Sinkel, Vrouwe Louise Françoise Elmiré Wentzky woonde zelf met Maria Rosalia nog een korte tijd op Berg en Dal. In 1867 verkoopt zij de sedert 6 jaar nieuw gebouwde Heerenhuizing, groot 36 bunder voor f 36.100 aan Maria Agnes Lipman-Moormann.²⁰

Maria Agnes Moormann

Maria Agnes Moormann was de jongste uit het gezin Moormann-ten Brink, en stiefdochter van Anton Sinkel. Over haar wordt steeds in lovende bewoordingen geschreven. Zij huwde op 25-jarige leeftijd met August Hendrichs. Deze was aanvankelijk handelaar in galanterieën, en al spoedig vermogend reder. Het echtpaar heeft zich in 1844 laten portretteren, terwijl zij de kerk verlaten en hij een bedelaar een aalmoes geeft.²³

Dit schilderij is een tijdsdocument tussen rijk en arm. Het wil vooral getuigen van de plicht om te geven. Het is te interpreteren als een programma voor rijke mensen. Het naar de kerk gaan wordt verbonden met de noodzaak de behoeftige te bedelen. Agnes Moormann maakte dit waar. Haar hele leven heeft zij zich, naast haar

Het echtpaar Hendrichs-Moormann bij het verlaten van de kerk te Amsterdam. Bezit Mr. D. Koolen. Schilderij R. Craayvanger 1844.

zakelijke ondernemingen, met liefdadigheid en vrijgevigheid bezig gehouden. Zo richtte zij in Amsterdam het Zedelijk Lichaam Charitas ten behoeve van alle gezindten op, dat zij van fondsen voorzag, in eerste instantie f 50.000.

Haar man stierf al vroeg; het huwelijk was kinderloos gebleven. Zij nam de zaak over van haar man. Dit leidde tot ongenoegen met diens familie. Voor de gerezen juridische problemen vond zij steun bij de zeer begaafde joodse advocaat Mr. Samuel Philippus Lipman, die deze zaak voor haar in het reine bracht.²⁴

Ook bij het Zedelijk Lichaam Charitas was Lipman meer dan alleen juridisch betrokken. De twee gingen genegenheid voor elkaar opvatten. Lipman scheidde van zijn eerste vrouw op 12 dec. 1851; ging over naar het katholicisme op 3 mei 1853 en trad tenslotte op 13 mei 1853 in het huwelijk met de zeer vermogende weduwe Maria Agnes Hendrichs-Moormann. Met zes kinderen trok Lipman bij zijn tweede vrouw in, die woonde in het huis Herengracht 497.²³

Het huwelijk baarde groot opzien en riep heftige reacties pro en contra op. Vast staat, dat Lip-

man het huwelijk niet vanwege het geld van de weduwe is aangegaan, daar hij inmiddels zelf zeer vermogend geworden was.

Mr. Samuel Philippus Lipman²⁵

Lipman, geboren in Londen in 1802, verhuisde al vroeg naar Duitsland, waar hij zijn schooltijd op protestantse scholen doorbracht. Hij woonde enige tijd bij zijn oom Aron Reubens, een broer van zijn moeder. Zijn rechtenstudie deed hij snel en voorspoedig te Leiden, waar hij in 1822 promoveerde. Gevestigd als advocaat te Amsterdam, huwde hij zijn nichtje Elisabeth. Uit het huwelijk werden 10 kinderen geboren, waarvan er enkelen later op Wisseloord woonden.

Betje Reubens was niet erg stabiel. Voor haar gezondheid was zij langere tijd afwezig te Londen, en na terugkeer wilde zij niet meer bij haar echtgenoot intrekken. Lipman verkreeg scheiding op grond van moedwillige verlaten. Lipman bedeede zijn ex-vrouw met de vruchten van een kapitaal van f 100.000, om haar *in staat te stellen op behoorlijke voet naar haar rang en behoeften te leven*.²⁶

De katholiserende Lipman kreeg nu ook te maken met de katholieke opvatting over scheiding. Mgr. Franciscus van Vree, toen nog docent aan het Groot-Seminarie te Warmond, bracht in 1852 een degelijk advies uit te Rome over de concrete toepasselijkheid van de leer van het Paulinisch voorrecht bij de bekering van Samuel Lipman.²⁷ Dit houdt in dat een christen geworden partner, bij uitzondering mag scheiden, als zijn echtgenoot om geloofsredenen het samenleven onmogelijk maakt. Het kostte Lipman wel vrienden en relaties, maar veel minder dan men zou verwachten.

Van zijn pleidooien zijn er verschillende uitgegeven. Tijdens de Belgische opstand toonde hij zich een vaardig pamphletist, een vertegenwoordiger van de "Amsterdamsche Geest", die een onmiddellijke scheiding met België voorstond. Hij bepleitte een sterke marine dat hem onheuse kritiek opleverde van een landmachtofficier, waarop hij niet wilde reageren: *Ik heb mij geenszins opgeworpen tot maître d'armes, waaromtrent ik mijn minder bedrevenheid volgaarne belijde, ... Dat ik niet daarop antwoorde, is natuurlijk. Ik houd niet van polemieek. Hij houde zijn buskruit, ik mijn inkt, en ieder zijn oordeel*.

De kinderen van Mr. Samuel Lipman met hun stiefmoeder, Maria Agnes Moormann. In bezit Mr. D. Koolen. Van links naar rechts: Adolf, Wilhelmina, aan klavier Louisa, Agnes Moormann, vooraan Sophia en Maria. Iconografisch Bureau Den Haag.

Lipman: een internationaal erkend rechtskundige

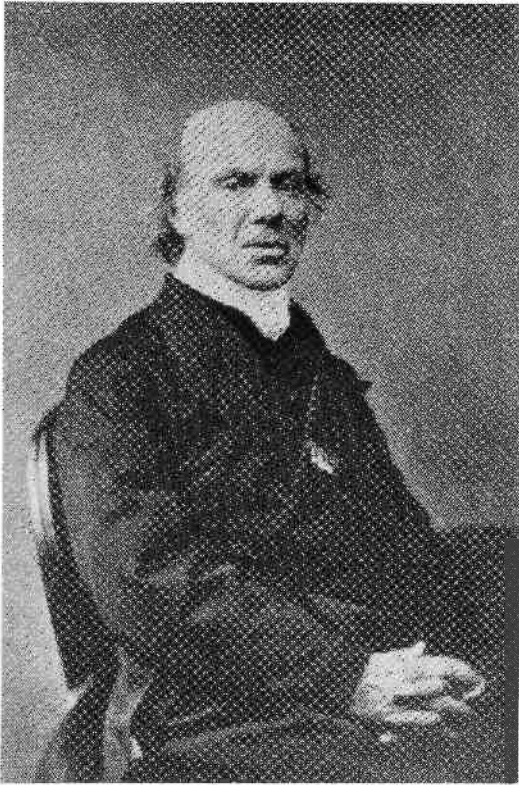
Lipman schreef een geschiedenis van de staatskunde der voornaamste mogendheden, dat grote aftrek vond. Van de Britse staatskunde spreekt hij steeds als *eene baatzuchtige*. De Pruisische monarchie noemt hij: *een zamenstel van ongelijksoortige bestanddeelen, tot eenen altoosduerende krijgstoestand gedoemd, en die in elken Europeeschen oorlog zijne uitbreiding moet vinden of zijnen ondergang*. Zijn kennis van het internationaal recht bracht hem in relatie met de Zweedse monarchie. Polyglot die hij was, – hij sprak en schreef Frans, Duits, Engels, was goed op de hoogte met de klassieken en het Hebreeuws, en was een erkend specialist in het nieuw-testamentisch Grieks – bekwaamde hij zich snel in het Zweeds. Voor de Zweden gaf hij

adviezen over de nieuwe constitutie. Hij behartigde de belangen van het Koninkrijk hier te lande. Voor zijn bemoeiingen werd hij onderscheiden met de Zweedse orde van de Poolster. Van de Koning ontving hij een paraplu met een uit ivoor uitgesneden beeltenis van de vorstelijke persoon als handvat.²⁸

In de veertiger jaren behoorde hij bij de liberale oppositie te Amsterdam. In 1842 liet hij zich van Brit tot Nederlander naturaliseren om aan de verkiezingen te kunnen deelnemen. In 1846 behoorde hij tot de oprichters van de Amstelsociëteit, die zich politieke bewustwording tot doel had gesteld, en zich in de praktijk met de verkiezingen bezig hield.

Meerdere Wisseloorden

Lipman had te Muiderberg voor zomerverblijf

Mr. Samuel Philippus Lipman. (*1802 te Londen, †1871 Wisseloord.)

Maria Agnes Moormann. (*1813 te Mettingen, †1890 Wisseloord.)

een villa gekocht, genaamd "Wisseloord". Te Muiderberg heette oorspronkelijk het Rechthuis annex herberg Wisseloord, vanwege het wisselen van de paarden. De naam is vervolgens overgegaan op een heerschapshuys, dat in de 18e eeuw is gesloopt. Daarna duikt de naam opnieuw op bij een villa aan de oostzijde van het dorp. Het is deze villa, die Lipman bewoond heeft.²⁹

De naam Wisseloord werd door hem in betrekking gebracht met de grote verandering in zijn leven door de overgang tot de Katholieke Kerk en zijn tweede huwelijk. Na zijn vertrek uit Muiderberg verkoopt hij de villa voor de sloop. Volgens Lien Tresling zouden harde gevoelens aan de opdracht tot sloop ten grondslag hebben gelegen. Zijn overgang had hem moeilijkheden bezorgd met name te Muiderberg. In 1855 werd hij deken van de orde van advocaten, het beste bewijs dat zijn confrères en de rechterlijke macht

hem zijn geloofsovergang en tweede huwelijk niet kwalijk hadden genomen. In 1857 verhuisde hij naar het Lange Voorhout 3 in Den Haag, waar hij nog vijf jaar pleitte in cassatiezaken bij de Hoge Raad. Beweerd werd dat hij naar Den Haag zou zijn getrokken in de hoop Minister van justitie te kunnen worden.²⁴

In 1869 verhuisde Lipman naar Hilversum naar de villa Berg en Dal, die hij voortaan Wisseloord noemde. Daar Lipman al in 1871 overleed is zijn verblijf in Hilversum maar kort geweest. Door zijn markante persoonlijkheid is de herinnering aan zijn persoon levendig gebleven en bleef Wisseloord bekend als de villa van Lipman. Het buiten is door hem niet meer voor de jacht gebruikt. Bij het opnemen van zijn nagelaten inventaris²⁶ is er alleen sprake van de *voormalige* jachtkamer. Voor zijn zeer omvangrijke bibliotheek liet hij grote verbouwingen verrichten. Ook zou hij een kapel op Wisseloord hebben inge-

Ivoren handvat van paraplu, met uitgesneden beeltenis van de Zweedse koning. Met de verlening van de orde van de Poolster, geschonken aan Mr. S.P. Lipman. Bezit: Prof.Ir. D. Koolen.

richt. Hij reed elke morgen vroeg in een koets met twee paarden naar de St. Vituskerk in Hilversum.

Op Wisseloord ontving hij regelmatig Alberdingh Thijm, die eveneens aan de 's-Gravelandseweg woonde, en met wie hij bevriend was. Lipman had zich zeer ingespannen voor de verkiezing van Alberdingh Thijm in het kiesdistrikt Amersfoort. Schaepman en andere katholieke prominenten uit die tijd waren gast op Wisseloord. Met Joh. Geradts onderhield hij nauwe relaties.³⁰

Van Lipman is in Hilversum het verhaal bewaard gebleven, dat hij een grote hekel had aan druipende neuzen van kinderen. Hij haalde dan een grote rode zakdoek te voorschijn en snoot de neus van het kind, dat de zakdoek mocht behouden. Er waren ouders, die hun kind erop af stuurde om zo'n zakdoek te bemachtigen.

Lipman stierf aan een "ongesteldheid" (hartaanval) terwijl hij bezig was een Engelse brief te schrijven aan zijn broer in Londen. J.W. Tydeman, die later aan de Bussumergrintweg woonde, schrijft in het levensbericht over de begrafenis: *Op de 12 den Juli 1871 had de plechtige teraardebestelling op het Parochiaal kerkhof te Hilversum plaats, in tegenwoordigheid van zijn weduwe en kinderen, bloed- en aanverwanten, vele vrienden van verschillende geloofsbelijdenis, en eene onafzienbare volksmenigte. Bij de geopende groeve hield de Zeer Eerwaarde Heer Pastoor Smidt eene treffende rede. Vervolgens bracht ik den geëerden Vriend in korte bewoordingen mijne welgemeende hulde. De heer Koch, in naam van bestuurderen van Charitas, en Dr van Hengel, zijn geneesheer, voegden daarbij nog eenige hartelijke woorden, en de Heer E. Moormann dankte, namens de familie.*

Vooraf in de katholieke pers verschenen soms wat zalvende nekrologieën, waarop het antipapistische dagblad de Arnhemse Courant een spottend artikel publiceerde onder de titel: *Een nieuwe Heilige. Mr S. Lipman gecanoniseerd door de Tijd.*

Dat behalve de theologische bibliotheek ook de juridische aan het seminarie te Rijsenburg is geschonken werd door Tydeman betreurd. Hij had de boeken liever in de stadsbibliotheek van Amsterdam gezien. Bij het ruimen van de R.K. begraafplaats bij de St. Vituskerk 20 jaar geleden heeft pastoor van Veen nog een oproep gedaan in de krant, om een mogelijke herbegrafenis te realiseren. Er heeft zich echter niemand gemeld.³¹ De overblijfselen zijn met die van de andere graven overgebracht naar de Noorderbegraafplaats. In de pastorie bevindt zich nog een grote sierlijke kast, die Lipman heeft toebehoord.

De kinderen van Lipman

Na het huwelijk van hun vader met Agnes Moormann zijn de kinderen met hun stiefmoeder, als

Villa Wisseloord, een – voor zover bekend – niet eerder gepubliceerde foto van de achterzijde. De villa werd in opdracht van Bernard Sinkel gebouwd in 1861 en in 1969 gesloopt.

bezegeling voor het nieuwe gezin uitgebreid geschilderd. In Den Haag bestond het gezin uit vier dochters en een zoon. De oudste overleed er; Sophia, de jongste staat aldaar niet in het bevolkingsregister vermeld. Antoinette trouwt met de Haagse bierbrouwer Lans en trekt niet mee naar Hilversum. Adolf Lipman heeft veel rondgezworven en kon vermoedelijk niet goed zijn plaats in de maatschappij vinden. Hij heeft een tijdlang bij zijn stiefoom Eduard Moormann te Baarn gewoond. Zijn huwelijk bleef kinderloos. Op latere leeftijd raakte hij onder curatele. Hij stierf in Kortenhoeve, waar hij een nog heden bestaand graf deelt met zijn oudste zus Carolien. Beiden waren zeer vrijgevig. Bij het nageslacht is hij als gekke oom Adolf bekend gebleven. Op zijn bidprentje staat een ontroerende troost: *Dit is onze roem, dat wij met eenvoudigheid des harten en met oprechtheid Gods en niet volgens de menselijke wijsheid in deze wereld geleefd hebben.* (2 Cor. 1:2)

Na de dood van Lipman woonden Carolina, Wilhelmina en Sophia bij hun tweede moeder, Agnes Moormann, op Wisseloord, Anna Hendriks, een familielid van haar eerste man, be-

hoorde al sinds het verblijf in Amsterdam tot de familiekring. Zij zullen *de oude vrouwen, de dames van Wisseloord* geweest zijn, die Lodewijk van Deyssel *in een nest van paarse en zwarte veeren en kant* in hun rijtuig zag uitrijden.³² Wilhelmina trad op 45-jarige leeftijd in bij de Zusters van Liefde te Tilburg (1875) en Carolina verhuisde in 1881 naar Helmond.

Sophia Lipman en Theodoor Zum Gahr

Met Sophia Lipman gaat het verhaal verder. Haar huwelijk met Theodoor Zum Gahr kwam via een deal tot stand.²⁴ Henri Eduard jr. Moormann, de zoon van Eduard Moormann, die op Peking te Baarn woonde, was verliefd op een meisje dat nog op kostschool was, vermoedelijk bij de Ursulinnen te Venray. Zij heette Maria Clementina Gottfrieda Böcker en was afkomstig uit Münster. Eduard jr. had een vriend met wie hij op jacht ging: Theodoor Zum Gahr uit Vorhelm, Westfalen. Deze had een jongere zus Mies Zum Gahr, die ook in Venray vertoefde, en die als postillon d'amour kon functioneren. Als tegenprestatie zou Eduard Moormann, Theodoor een rijke bruid in Nederland verschaffen. De uitgeko-

zen persoon bleek Sophia Lipman te zijn.

Eduard trouwde met zijn 21-jarige bruid op 27 aug. 1870 te Münster. Theodoor Zum Gahr huwde Sophia Lipman op 21 aug. 1872 te Hilversum. Getuigen waren o.a. Eduard Moormann Sr. en Jr.

Theodoor Zum Gahr stamde van een boerderij in Vorhelm (Munsterland). Van de oude boerenhoeve "die hove tom Gaer" is een koopakte uit 1436 bewaard. Het geslacht Schulte tho Gahr, waaruit Theodoor kwam, woonde er aantoonbaar vanaf het midden van de 17e eeuw.³³ Zijn vader, die burgemeester was en in het dorp in aanzien stond, zou zijn zoon in Munster hebben laten studeren. Om zijn vorderingen in de peiling te kunnen houden zou hij iedere zondag te paard naar Munster zijn gereden. Theodoor is echter nooit afgestudeerd. Zijn vader raakte in de problemen door borgtocht voor een moleenaar.²⁴ Hij moest de voorouderlijke boerderij verlaten.³³ Bij zijn sterfdag op 1 nov. 1869 is in het kerkelijk register te Vorhelm aangetekend: *...und er starb völlig verarmt.*

Eduard Moormann jr. zou Zum Gahr via de jacht hebben leren kennen. Toen in Hilversum

het huwelijk gesloten werd was er enige verwarring over de vorige verblijfplaats van Theodoor. Hij bleek in Arnhem, dat door hem als verblijfplaats was opgegeven, onbekend te zijn. In alle akten komt hij voor als een man zonder beroep. Er is van hem bekend dat hij zijn leven lang niets heeft uitgevoerd.²⁸ Hij jaagde graag op het landgoed, waar ook Pastoor van Soest van Kortenhoef van de partij was; was een actief lid van de Hilversumse Kegelclub en kaartte met zijn vrienden.

Vijf "blonde" meisjes worden uit het huwelijk op Wisseloord geboren. Mies Zum Gahr, de jongste zus van Theodoor, woonde een aantal jaren in om te helpen bij de opvoeding van de kinderen.

Het echtpaar Zum Gahr-Lipman was erg vrijgevig. Aan de St. Vituskerk te Hilversum schonk het een vierstel van religieuze gewaden, die tot op heden gebruikt worden. Op de gewaden zijn de patroonheiligen geborduurd van het echtpaar, hun ouders en de kinderen.

De H. Antoniuskerk in Kortenhoef, waar Van Soest pastoor was, kreeg van het echtpaar kerk-

Sophia Lipman. (*1840 te Amsterdam, †1907, begraven te Kortenhoef.)

Links: Joh. Theodoor Zum Gahr. (*1843 te Vorhelm, †1887 Wisseloord.)

De vijf dochters Zum Gahr voor Wisseloord, ±1886. Van links naar rechts: (op paard Fietje) Maria, Theo, Agnes, Tonny.

vensters geschonken. Op de ramen aan de zuidzijde zijn onder meer de profeet Samuel, de H. Philippus, de H. Agnes, de H. Theodoor, en de H. Sophia gebrandschilderd. De monogrammen van de betreffenden staan eronder. Ook Adolf en Carolina Lipman hebben zich aldus laten vereeuwigen. Deze ramen loven in hun uitbeelding de vrijgevigheid. Mère Brigitte, de oudste dochter van Theodoor Zum Gahr, die als Ursulinne in Soerabaja gestorven is, heeft een raam aan de noordzijde geschonken, waarop de heiligen Brigitta en de H. Ursula staan afgebeeld.

Op welke wijze het echtpaar met Grandman, Maria Agnes Lipman-Moormann op Wisseloord heeft samengeleefd is niet duidelijk. In het bevolkingsregister zijn de huishoudens gescheiden gebleven.

Theodoor overleed op 30 jan. 1887 op Wissel-

oord. De toestand van de psychisch zeer labiele Sophia ging dermate achteruit dat Agnes en Fietje Zum Gahr midden in het schooljaar in maart 1889 naar het pensionaat van de zuster Ursulinen in Venray werden gezonden. De oudste, Maria, was daar al eerder. Sophia Lipman werd in okt. 1889 definitief opgenomen in de inrichting Voorburg te Vught. Agnes Moormann, door de kleinkinderen Ammetje genoemd, stond er alleen voor. Dr. Stratingh Tresling kwam in die tijd veel bij haar op visite voor advies.²¹ Agnes Moormann regelde in 1888 haar nalatenschap, waarin de kleinkinderen goed werden bedacht.³⁴ Pastoor van Soest werd aangewezen tot executeur testamentair, voogd van de vijf kinderen en curator over Sophia Lipman. Na het overlijden van Maria Agnes Moormann in 1890, liquideerde Pastoor van Soest, roerende en onroerende goederen. Van-

uit de Trompenburgh begonnen, leidt onze historie weer daarheen terug. Eind december 1890 verhuisden de meisjes naar de Trompenburgh in 's-Graveland, dichterbij het zorgzaam toezicht van pastoor van Soest. Hun verdere lotgevallen zijn beschreven in het novembernummer 1991 van *In de Gloriosa*, historisch tijdschrift van 's-Graveland: *5 meisjes en Mijnheer pastoor*.

Recentere geschiedenis van Wisseloord
Nieuwe eigenaar van Wisseloord werd 12 nov. 1890 voor het bedrag van f 43.000, de commissienair in effecten Hendrik Oyens.³⁵ Het zeer gefortuneerde echtpaar Oyens-Waller was kinderloos.

In die tijd kwam Lien Tresling daar veel over de vloer, vooral bij feesten voor het Koning Willemshuis of andere "Christelijke" verenigingen. Zij ging dan rond met chocola en krentebroodjes. Zij schrijft: *ik ontmoette er interessante mensen*

zoals Gouverneur Generaal Rooseboom met zijn onlangs gehuwde tweede vrouw mej. Pit; de bekende zendeling en zijn vrouw Adrani Gunning, die een boek over Celebes heeft geschreven; de zuster van Mw. Oyens, die een ziekenhuis in Parijs bestuurde als Soeur Wallèr. Na de dood van de heer Oyens (±1905) vertrok mevrouw Oyens naar Brussel. Wisseloord ging over in de handen van de familie Ostwalt-Wertheim.

In 1916 kocht de familie Ter Kuile van Delden het landgoed. Lien Strating kende hen reeds via de familie Blijdenstein. Zij gaf er privées aan een van de kinderen. In haar memoires is zij zeer uitvoerig over deze periode. Ter Kuile was directeur van de H.V.A. en werd in Hilversum de suikerkoning genoemd.

In het begin van de oorlog moest Wisseloord gedeeltelijk worden ontruimd om plaats te bieden aan de klassen van het Christelijk Lyceum,

*Een foto voor Wisseloord van de familie Ter Kuile, mogelijk genomen bij het 25-jarig huwelijksfeest in 1924. V.l.n.r. Gerrit (*1904, †1980 Hilversum), Lien ter Kuile (Muller, *1907, †1969), Anneke ter Kuile (Schreuder, *1902, †1986), moeder Wimmie ter Kuile-Van Delden (*1877 te Gronau, †1970 te Bussum), Wimmie ter Kuile jr. (Meyer, *1909, †1976), Tineke ter Kuile (Pluygers, *1918 op Wisseloord), Manse ter Kuile (x B. Schreuder, *1905), vader Nico ter Kuile (*1866, †1936 op Wisseloord).*

dat zijn schoolgebouw door vordering was kwijtgeraakt. In een ballade aan mw. Ter Kuile, door de leerlingen van de eindexamenklassen van het Christelijk Lyceum, als dank voor de vijf maanden gastvrijheid in het schooljaar 1941-1942, luidt het slot: *plots gebeuren er dingen, hier niet te bezingen; Er kwamen toen heren in veldgrijze kleren. En uit was de gezelligheid ... We werden verdreven, eenvoudig verjaagd! En toen met het eindexamen geplaagd, maar de mooie herinnering, die is gebleven ...*

Later werd ook geheel Wisseloord gevorderd. De Duitsers richtten op het uitgebreide terrein een communicatiecentrum in en bouwden er verschillende bunkers. Generaal Christiaan had er zijn hoofdkwartier. Generaal Blaskowitz huide op het pand Hofweg 14, dat vóór de vordering bewoond was door Ter Kuile jr. Wisseloord werd in camouflagekleuren geschilderd en is eenmaal door een bom getroffen.

Na de bevrijding hebben de Canadezen er nog in gezeten. In 1947 is het uitgewoende Wisseloord door de familie verkocht. Een groep particulieren, waaronder de aannemers Maassen en Dijkhuis verwierven het gebouw. Deze laatste kochten de overige eigenaars uit. Het terrein strekte zich toen nog uit tot de Mozartlaan en het Nimrodpark. De grote verkaveling begon. De Catharina van Renesselaan werd aangelegd; Cinecentrum gebouwd; de bunker opnieuw gekocht door de krijgsmacht. Op een andere bunker verrees de Wisseloordschool.

Na de Canadezen kwam er in Wisseloord nog een politieeschool. Daarna huurde het de antiquair Olthof. Ook van Zadelhoff heeft er nog zijn vendhuis gedreven. Op Wisseloord is een dramaserie opgenomen voor de televisie. Na de brand is de villa in 1969 gesloopt. Op het restterrein, waar de villa heeft gestaan zijn nu plannen om flats in hoogbouw te gaan oprichten.

Noten

1. *Gooi en Eemlander*, 24 mei 1969.
2. *'s-Graveland en zijn Buitenplaatsen*. Rijksdienst Monumentenzorg, Zeist 1985.
3. Akte van veiling; not. Poeraat Schimmel en Perk 16.6.1827. S.A.H.
4. Akte Splitsing erfrecht; not. Poeraat Schimmel en Perk 10.6.1837. S.A.H.
5. Mededeling Mr. H.I. Houthoff, huidige bewoner Trompenburgh.
6. Akte van veiling; not. Th. de Man 4 juni 1832. G.A.A.
7. Akte van Koop; not. Perk 16 jan. 1833. S.A.H.
8. Akte van veiling; not. Perk 1.8.1846. S.A.H.
9. *T.V.E.* 11-86.
10. *Hannekemaaiers en Kieperels*. Korn. Mulder. Triangelreeks. Haren Gn. 1971.
11. *Die Geschichte einer Westfälischen Kaufmannsfamilie. 250 Jahre Handelshaus Mohrmann Ibbenbüren 1732-1982*.
12. 'De winkel van Sinkel in Utrecht', *mndbl. Oud-Utrecht*, 58ste jrg. 1985, blz. 193.
13. Not. Mr. Jan Fabius 25.7.1821. G.A.A.
14. *Genealogie en Gesch. van het Westfriesche geslacht Slijkerman*. Nakomelingen van J. Slijkerman †1802 te Mettingen. o.a. fam. Ten Brink.
15. Not. Verdam te Mijdrecht 9 april 1836.
16. Not. de Roeper, Naarden 4 juli 1837. Not. Perk 25 juli 1837. S.A.H.
17. Not. F.W. Fabius. Test. Sinkel 15.5.1843. Een boedelbeschr. 18.9.1848. G.A.A.
18. Akte van scheiding; not. Perk 22 jan. 1856. S.A.H.
19. Not. Perk 5 aug. 1849. S.A.H.
20. Koopakte; not. W.P.C. Fabius 15 juli 1867. Met perceelsgew. Kad. Legger, G.A.A.
21. Herinneringen aan Wisseloord. Voor Wimmie (ter Kuile) van Lien (Stratingh Tresling) Manuscript 9 jan. '47. Bij fam. Ter Kuile en Goois Museum. Hierbij bevindt zich een ballade van Wisseloord, opgedragen aan mevrouw Ter Kuile door de leerlingen v.d. eindexamenklassen Chr. Lyceum 1941-1942. Met lijst van alle leerlingen.
22. *Amstelodanum*; 47e jrg. 1960, blz. 179-180. Breitnerschilderij; cat. tentoonstelling. Sted. Museum A'dam 1957-58, no. 42, 43.
23. 'Het Huis Heerengracht 497 te Amsterdam en zijn bewoners', Mej. Dr. I.H. van Eeghen. 48ste jaarboek *Amstelodanum* 1956.
24. Dossier met gegevens bij familie Moormann.
25. De gegevens over Lipman zijn ontleend aan:
 - a. 'De advocaat Lipman exponent van de Amsterdamse geest in 1830', A.J. Veenendaal, *Bijdragen en Med. Gesch. der Ned.* deel 83; Utrecht 1969.
 - b. Dr. J.C. Boogman, *Rondom 1848*.
 - c. J.H. von Santen. 'De Amstelsociëteit'. In: *Figuren Figuraties*. Aangeboden aan J.C. Boogman.
 - d. J.W. Tydeman. *Levensbericht van Mr. S.P. Lipman*. My der Ned. Letterkunde, 1872.
26. Inventaris Lipman; not. Alb. Perk 15.9.1871. S.A.H.
27. L.J. Rogier, *Katholieke Herleving*, 1956, blz. 200.
28. Prof. Ir. D. Kooien.
29. In: *Oud Muiderberg: 'Muiderberg, voorpost van 't Gooi'*, Kl. Sierksma.
30. In: *'Het Centrum'*, uitg. Aartsbisdom Utrecht. *Gooische brieven*. 25.10.1925.
31. Mededeling Pastoor H. van Veen.
32. 'Lodewijk van Deyssel'. In: *T.V.E.* 6-23.
33. Geg. uit Westfalen: Jörg Wunschhofer uit Beckum.
34. Not. Karei Jan Perk 15.3.1888. Testament Maria Agnes Moormann. S.A.H.
35. Veiling; not. Karel Jan Perk 12.11.1890. S.A.H.